

BART KOET

Huiskerk in het vroege Christendom: Samen delen door samen eten, samen lezen en samen Jezus volgen

Dit jaar werd ik met Pinksteren uitgenodigd door een rabbijn die mijn collega was, toen ik werkte als geestelijke verzorger in de Bijlmerbajes en die nu bij mij in de buurt woont. Hij heeft aan huis een soort synagoge. Buren, cursisten, oude bajesklanten en ook wat Joodse mensen uit stad en ommeland waren uitgenodigd om in zijn huis Sjavoet, het Wekenfeest te vieren. De term Pinksteren komt van het Griekse *Pentekoste*, wat ‘vijftigste’ betekent. Het verwijst naar de manier waarop Hellenistische Joden het Joodse feest van Sjavoet noemden. Dat wordt immers gevierd op de vijftigste dag na Pesach. Het staat in de rabbijnse traditie ook bekend als het ‘Wekenfeest’ en het ‘Feest van 50 dagen’. Daarmee is het Christelijke Pinksteren – zoals wellicht genoegzaam bekend is – verbonden met het Joodse. Het Engels laat nog beter die link zien: Pentecost.

De bijeenkomst bij de rabbijn was heel laagdrempelig. Omdat Sjavoet in de Joodse traditie het feest is van de gave van de Tora, zoals we dat kunnen vinden in het Bijbelboek Exodus (zie Ex. 19-20) werd in het Hebreeuws de passage over de Tien Geboden gelezen. Er volgde een heel korte en begrijpelijke uitleg over de betekenis van die Tien Wijze Woorden. Er waren vrij veel niet-Joden in het gezelschap, maar er was geen enkele poging tot missionering. Voor die niet-Joden was er wel het advies om eens te gaan kijken hoe belangrijk de zeven Noachidische geboden voor een gezonde samenleving kunnen zijn. Die geboden zijn een soort moreel pakket voor niet-Joden die willen leven zoals de God van Israël dat bedoeld heeft. Dat pakket is door de latere rabbijnen gedestilleerd uit een aantal morele aanwijzingen die te vinden zijn in de Hebreeuwse Bijbel.

Na die korte begrijpelijke lessen was er een uitgebreide maaltijd. Omdat ik die week net bezig was met het voorbereiden van een door het tijdschrift *Communio* gevraagd artikel over huiskerk in het vroege Christendom, dacht ik toen ik naar huis liep, dat die bijeenkomst wel eens op zo’n huiskerk uit het vroege Christendom geleken kan hebben. Het samen eten, het samen “leren” op een niveau aangepast aan de aanwezigen, het lezen uit de Tora en het toepassen op de wereld van vandaag en het spreken over hoe niet-Joden kunnen deelnemen aan Gods blauwdruk voor de wereld.

Volgens het Bijbelboek Handelingen (in hoofdstuk 2) verzamelde een gemeenschap die door sommigen de eerste huiskerk wordt genoemd zich op de vijftigste

dag na Pesach. Er is een korte schriftlezing en wel uit de profeet Joël en iedereen kon de boodschap begrijpen. Alhoewel (of juist omdat) het een Joods feest is en hoogstwaarschijnlijk alle aanwezige leerlingen Joods zijn, opent Petrus de deur naar de niet-Joden met het citeren van de Joel-tekst. Zij zullen na Jezus' leven, dood en opstanding mee mogen doen met Israëls lof aan God, maar dan wel: op een andere manier (zie Hand. 15,23-29). Ze hoeven niet de zwaarste lasten te dragen, maar ze moeten wel van een paar dingen afzien zoals van afgodendienst¹.

Hoezeer er een wereld van verschil is tussen het Jeruzalem van de eerste eeuw en het Nederland van 2023, er zijn toch ook duidelijke overeenkomsten. In het vervolg van Handelingen zullen we zien dat steeds weer het verhaal van Jezus doorverteld wordt in kleine Joodse of met het Jodendom verbonden gemeenschappen, in de "Huizen" van gemeenschap, van de ekklesia. Met het bovenstaande is een karakteristiek van de allervroegste "huiskerken" duidelijk gemaakt. Het begint in een Joods *framework*. In het vervolg van dit artikel kunnen we slechts twee andere kenmerken van het fenomeen huiskerk bespreken: de herinnering aan Jezus krijgt langzaam gestalte en er was een geest van samen delen.

De herinnering aan Jezus krijgt langzaam gestalte

Het is misschien toch ook goed om een poging te wagen om het begrip huiskerk uit het vroegste christendom te definiëren en er voorbeelden van te geven. De term "huiskerk" of "thuiskerk" wordt gebruikt om een groep volgelingen van Jezus aan te duiden, die (regelmatig) bijeenkomt in een particulier huis en die dus zo sterk ermee verbonden is dat hun gemeenschap als het ware getypeerd kan worden door zo'n huis. Dat is een definitie die tegenwoordig vooral in bepaalde protestantse, vaak evangelicale, groepen gebruikt wordt om een in die kringen voorkomend ideaal te typeren.

Toch is het een definitie die ook wel past voor de huiskerken in het vroegste Christendom. Voorbeelden daarvan vinden we in de enigszins in formele taal gestelde afsluitingen van Paulus' brieven. Bijvoorbeeld in Rom. 16 vraagt hij eerst van zijn publiek dat zij een heel aantal mensen groeten (1-16a), maar vervolgens vertelt dat hij namens met name genoemde medewerkers de groeten doet (16,16a.21-23). In 16,5 vraagt Paulus of zijn publiek in Rome niet alleen Prisca en Aquila wil groeten namens hem (zie 16,3), maar ook de *ecclesia* die volgens Paulus in hun huis is². Een ander voorbeeld vinden we in 1Kor. 16,19.

1 De tekstuele overlevering van Hand. 15,28-29 is niet helemaal eensluidend. Wat belangrijk is dat het dus gaat om een minimum aantal belangrijke morele regels. Er is zelfs een aantal manuscripten die hier de gouden regel invoegt, bijvoorbeeld Codex Bezae, een nu in Cambridge bewaard manuscript dat bestaat uit een Latijnse tekst naast een Griekse. Er is volgens veel geleerden een zekere tendens in dat handschrift om met bepaalde details te laten zien dat er kennis van toenmalige Joodse tradities was, zoals het samenvatten van de Tora met behulp van de Gouden Regel.

2 *Ecclesia* is wat er in het Grieks staat. Een vertaling als "kerk" is niet helemaal dekkend. Het woord werd in het Oude Testament al gebruikt om het volk Israël mee aan te duiden. Een belangrijk element voor

Daar ontmoeten we weer Prisca en Aquila en weer vermeldt Paulus dat er in hun huis een ecclesia is. Dit keer groet Paulus zijn publiek namens die gemeenschap. Een duidelijk voorbeeld is ook te vinden in de Filemon brief, een soort postkaart van Paulus die maar bestaat uit vijftientig verzen. Paulus schrijft een aanbevelingsbrief voor Onesimus, een slaaf(gemaakte) van Filemon. Uit de context blijkt dat Filemon rijk genoeg is om een huis te hebben dat ruimte geeft aan een “extended family” en dus is het niet verwonderlijk dat Paulus een toespeling kan maken op de ecclesia die in Filemons huis is.

Ook in de Handelingen van Apostelen, een geschrift dat waarschijnlijk toch wel een paar decennia na Paulus' brieven geschreven is, komen we huisgemeentes tegen. In Hand. 5,42 wordt verteld dat Petrus en de apostelen in de Tempel en per “huis” leren en dat zij het goede nieuws brengen over Jezus de Messias³. Dat lijkt toch in het begin van Handelingen nog vooral in een (bijna) exclusieve Joodse context te gebeuren. Dat verandert stap voor stap. In Hand. 10 horen we over een visioen waarin Petrus geleerd krijgt dat ook niet Joden mogen delen in Gods beloften. In Hand. 15,1-29 wordt besproken onder welke voorwaarden niet-Joden dan mogen meedoen. In Hand. 16,11-15 wordt verhaald hoe een (rijke) vrouw gedoopt wordt met heel haar huis. Voor ons onderzoek naar het voorkomen van huisgemeentes is die passage van belang. Die rijke vrouw wordt als een Godvrezende getypeerd en dat suggereert dat zij al bezig was kennis te nemen van de God van Israël. Haar huis wordt met haar gedoopt. Dat zal wel haar (extended) familie geweest zijn.

In het Nieuwe Testament komen we steeds opnieuw in allerlei bewoordingen het Griekse woord huis en woorden waarin dat woord voorkomt tegen en dat zijn dan vooral woorden die verwijzen naar het huis als geestelijke gemeenschap, maar ondertussen klinkt toch ook mee, dat die geestelijke gemeenschap samenkomt in echte ruimtes, in echte huizen⁴.

We vinden geen precieze beschrijvingen van wat er zoal gebeurt in die huiskerken en we hebben al helemaal geen blauwdruk in de vorm van een technische tekening van de gebouwen waarin die gemeenschappen samen kwamen. We zouden dat wel graag willen weten en ook nog wel meer, maar de teksten en eventuele archeologische opgravingen geven niet veel antwoorden op onze vragen⁵. Als we

---

een betekenis is dat het Griekse werkwoord *kaleo* (roepen) er deel uit maakt. Voor meer achtergrond van het belang van dat werkwoord bij Paulus, zie mijn “Roepen” als sleutel tot de dynamiek van de communio volgens Paulus. Een beschouwing over 1 Kor. 1,1-11”, *Communio* 37,6 (2012) 413-425.

3 Of staat er dat zij leerden *door* het goede nieuws te brengen van Jezus de Messias? Er staan hier twee participia in het Grieks en er is vaak een causaal verband tussen twee participia in het Grieks van het Nieuwe Testament.

4 Voor een uitwerking van dit thema, zie mijn nog te verschijnen artikel over 1 Kor 11:17-34: “Not Sharing is Shaming: Paul's Use of Jesus' Example as a Key to 1 Cor 11:17-34” in Stanley Porter (ed.) *Paul and Jesus* (PAST 13; Leiden: Brill).

5 Waarschijnlijk is de huiskerk van Doura Europos (meestal gedateerd in het begin van de derde eeuw) het oudste materiële bewijs dat de eerste volgelingen van Jezus samenkwamen in wat een gewoon huis was.

proberen te luisteren naar wat die teksten zeggen, dan kunnen we toch wel wat te weten komen van die eerste gemeenschappen van de volgelingen van Jezus.

Een belangrijk element van de eenheid van die huiskerken was waarschijnlijk dat daarin naast de verhalen van het Oude Testament ook de herinnering aan Jezus' leer en leven levendig gehouden werd.

In de vroegste Christelijke geschriften vinden we allereerst aanwijzingen dat de herinnering aan Jezus gebruikt werd in het kader van een echte maaltijd. Een duidelijk voorbeeld daarvan is 1Kor. 11,17-34. Een ander voorbeeld zou Didache 9-10 kunnen zijn, waar expliciet het Griekse woord "eucharistia" als aanduiding voor een maaltijd gebruikt wordt (9,1), maar waar dan ook vermeld wordt dat de aanwezigen letterlijk verzadigd mogen zijn na die maaltijd (10,1). In de Didache vinden we wel de beker en het breken van het brood vermeld en er zijn zowel voor de beker als voor het breken van het brood gebeden die beginnen met het Griekse werkwoord voor (be)danken. In de gebeden die dan worden beschreven is er echter geen expliciete verwijzing naar Jezus' woorden die nu als de instellingswoorden getypeerd worden⁶. Die beginnen pas op te duiken in teksten uit de derde eeuw en worden min of meer standaard in de vierde eeuw.

Wanneer we een historisch reconstructie proberen te maken over de manier waarop de vroege kerk uiteindelijk kwam tot een zondagochtend viering met wat men wel kan noemen een symbolische maaltijd met brood en wijn en wegvallen van een echte maaltijd dan is dat bepaald niet makkelijk⁷. In zijn nog te verschijnen boek poogt Alistair Stewart op grond van de beschikbare literaire bronnen een begin van antwoord te vinden op dat proces⁸. Hij beargumenteert dat in de catechetische traditie te zien is dat de vroege Christenen geloofden dat Jezus tijdens het laatste Avondmaal de eucharistie ingesteld had. Daarvan is echter in de oudste liturgische bronnen nog niet veel terug te vinden. Wat in de bronnen ook duidelijk wordt is dat de vorm waarin de gezamenlijke maaltijden gevierd werden bepaald niet uniform was. Zo lijkt het in de *Traditio apostolica* dat daarin kaas onderdeel is van wat de bisschop zegent tijdens de eucharis-

Zie hiervoor slechts Jennifer A. Baird, *Dura-Europos. Archaeological Histories* (London: Bloomsbury Academic, 2018).

6 Dat is voor Rordorf in de introductie van de tekstuitgave en vertaling in de serie van *Sources Chrétiennes* de reden om te zeggen dat dit dus geen eucharistie is (*La Doctrine des douze apôtres (Didachè)* Introduction, texte critique, traduction, notes et index par Willy Rordorf et André Tuilier. [SC 248 bis; Paris: Cerf, 1998] 39). Dat zou kunnen, maar misschien is het toch verstandig om er rekening mee te houden met 1) dat Didache toch echt een vroege tekst is; en 2) dat er ook andere teksten zijn die als eucharistisch/dankzeggend te typeren zijn en ook geen verwijzing hebben naar wat tegenwoordig als instellingswoorden wordt getypeerd.

7 In de wetenschappelijke literatuur wordt voor het karakter van zo'n maaltijd de Duitse technische term *Sättigungsmahl* gebruikt. Dat maakt duidelijk dat de samenkomsten van de eerste christenen onderdeel waren van een echte gezamenlijke maaltijd.

8 Alistair C. Stewart, *Breaking Bread. The Emergence of Eucharist and Agape in Early Christian Communities* (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2023). Ik dank de auteur dat ik zijn boek eerder mocht inzien.

tie⁹. Elders in die traditie vinden we melk, honing en olijven (Trad. ap. 6). Er zijn ook verschillen wat betreft de volgorde: vaak is het eerst de beker waarover dankzegging wordt gezegd en vervolgens het brood¹⁰. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de boven reeds genoemde tekst uit Didache (9,2), maar er zijn ook verschillende andere teksten die deze volgorde hebben. We vinden er zelfs een in het evangelie van Lukas en wel in 22,17-20: daar is de volgorde beker, brood en dan weer beker. Er zijn echter verschillende handschriften waarin de laatste beker ontbreekt en hoogstwaarschijnlijk hebben latere (over-) schrijvers de tweede beker toegevoegd om deze tekst meer op de parallellen in Marcus en Mattheüs te laten aansluiten. In Paulus' brief aan Korinthe lijkt hij zowel de volgorde beker-brood (10,16) als de volgorde brood-beker in de eveneens reeds boven vermelde tekst uit 1Kor 11,23-29 te kennen. In die eerste eeuwen verschuift bovendien de herinneringsmaaltijd naar de zondagmorgen, maar hoe dat precies gegaan is, is een duidelijk punt van discussie onder de geleerden.

De schriftelijke bronnen laten uiteindelijk de verschillende varianten zien die er waren van maaltijden, die verbonden werden met de herinnering aan Jezus. Die verschillen van de eerste eeuwen resulteren in de vierde eeuw in twee duidelijk verschillende rites, de eucharistie, een sacramenteel ochtendritueel en een Agape maaltijd, letterlijk een maaltijd van liefde (het Griekse woord *agapé*, betekent immers liefde) maar verwijzend naar een niet-ritueel gemeenschappelijk avondmaal¹¹.

Er is echter een element dat de volgelingen van Jezus in de eerste eeuw en die in de vierde eeuw gemeenschappelijk hadden: ze aten (van tijd tot tijd?) samen. Didache en 1Kor 11,17-34 maken duidelijk dat in die tijd het er wel degelijk om ging dat arm en rijk samen aten door te delen¹². De leerlingen van Jezus volgden dan de lijn van hun leermeester. Er wordt geleerd in het kader van een maaltijd. Een bijbelgeleerde heeft Jezus ooit getypeerd als de “man who comes to diner”. Hij eet bij tollenaars en zondaars, maar ook bij een van de “archonten” leiders van de Farizeeën (14,1) en bij dat laatste diner houdt hij dan ook een

9 Bijvoorbeeld Trad. ap. 21.28; Tertullian, Cor. 3.3.

10 De verschillende volgordes van zegeningen over brood en wijn heeft volgens David Flusser te maken met verschillende Joodse tradities uit de tijd van het ontstaan van het Nieuwe Testament. Hier is niet de plaats om dat verder uit te werken, maar zie zijn “The Last Supper and the Essenes” in: David Flusser, *Judaism and the Origins of Christianity*, (Jerusalem: Magnes Press, 1988), 202-207.

11 Stewart, (*Breaking Bread*, 10): “When, in the fourth century, the eucharist and the agape emerge into history as recognizable and distinct rites, they have come about not suddenly but as the result of development from the earliest Christian ritual meals”. Hetzelfde scenario wordt ook geschetst in Gerard A.M. Rouwhorst, “Narrative and Ritual: The New Testament Accounts of the Last Supper and the Evolution of the Early Christian Eucharist” in M. Pamploni, & S. Parenti (eds.), *Worship: Studies in Memory of Robert R. Taft, S.J.* (Orientalia Christiana Analecta 310; Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2021), 267-285.

12 In de introductie van zijn boek (*Breaking Bread*, 1-11) stelt Stewart stelt dat de nieuwe en opkomende wetenschappelijke consensus lijkt te zijn dat de eucharistie is ontstaan uit een gewone maaltijd, dat groepen christelijke gelovigen van nature bij elkaar kwamen om samen te eten, op dezelfde manier als andere uitgebreide huishoudens of verenigingen dat deden. Ik mis bij Stewart wel wat aandacht wat bij het ontstaan van de eucharistie de rol was van de rituelen van de Sabbath maaltijden en het Pesach.

hartstochtelijk pleidooi voor het uitnodigen van “de nooddruftigen” bij feestdiners¹³. Dat thema komt ook aan de orde in Lukas 16,19-31 en wellicht ook in het verhaal aangaande Zachëus (19,1-10). Daarmee komen we bij een tweede aspect van de vroege huiskerken dat we willen bespreken.

De economie van de eerste volgelingen van Jezus

Jezus wordt vaak geschetst als iemand die omziet naar de mensen die in een marginale positie zitten in de maatschappij waarin hij leefde. Terecht, want hij houdt telkens weer een pleidooi voor het uitnodigen aan de tafel en delen van brood onder behoeftigen (bijvoorbeeld bij de broodvermenigvuldigingen) is een van de praktische consequenties van zijn leer. Maar Jezus' solidariteit met de armen wordt niet alleen bepaald door wonderen, maar ook door een vaak aangehaalde soort solidariteit die hij in de praktijk brengt. Een vraag die echter niet vaak gesteld wordt is: Wie betaalt voor Jezus' solidariteit met de armen? Die vraag geldt niet alleen voor de Jezus zoals we die kennen uit de verschillende evangeliën, maar ook voor zijn leerlingen en voor de beweging die met hen begon. In de studie van het Nieuwe Testament en van de geschiedenis van de vroege kerk kunnen geleerden zich vaak richten op grote ideeën als liefde, genade en vanzelfsprekend op geloof en vertrouwen, maar meer concrete zaken – zoals de bron van Jezus' middelen – worden te vaak niet ter discussie gesteld. Als degenen die in de voetsporen van hun leermeester treden, speciaal voor de armen moeten zorgen, dan is de vraag die we moeten stellen: “Wie zal dat betalen?”¹⁴ En hoe is dan die gemeenschap zo georganiseerd dat arm en rijk inderdaad één echte gemeenschap vormde?

Het antwoord op die vraag hangt samen met de vaak beschreven voorkeur van Jezus voor de armen. Toch roept juist deze solidariteit enkele vragen op. Een eerste vraag zou kunnen zijn of Jezus niet van de rijken houdt. Een van de eerste geleerden die in de vorige eeuw het thema van arm en rijk in het evangelie van Lukas explicieter ging bespreken was de latere kardinaal Degenhardt¹⁵.

13 Voor een uitvoerige bespreking van Lukas 14:1-24 als Jezus' les tijdens een maaltijd dat mensen die honger hadden zoals een waterzuchtige (14:2) genezen worden door ze aan tafel te nemen, zie mijn nog te verschijnen artikel: “Whom do you invite to the table? Connections between the dropsical guest and the meal parables in Luke 14:1-24”, Annette Merz, Eric Ottenheijm, and Marcel Poorthuis (eds.), *The Power of Parables: Essays on the Comparative Study of Jewish and Christian Parables*, Jewish and Christian Perspectives (Leiden: Brill, 2023)

14 Er is nu een jonge Franse geleerde Jonathan Cornillon die antwoord geeft op de vraag hoe Jezus zijn optreden materieel regelde, zie diens *Tout en commun? La vie économique de Jésus et des premières générations chrétiennes* (Paris: Cerf Patrimoines 2020). Het doel van Cornillon is om de concrete financiële situatie in beeld te brengen van de gemeenschappen die in de eerste drie eeuwen van het christendom als volgelingen van Jezus wilden leven. Dit boek verdient een vertaling in een andere taal dan het Frans zodat het de receptie kan krijgen die het verdient, zie mijn “The Economics of Jesus's Poverty Proclamations” in: *Didaktikos: Journal of Theological Education* Volume 6, issue 1 (2022) 32-33.

15 Lukas: *Evangelist der Armen. Besitz und Besitzverzicht in den Lukanischen Schriften. Eine traditions- und redaktionsgeschichtliche Untersuchung* (Stuttgart: Kath. Bibelwerk, 1965). Zie ook A. Giambone, *Sacramental Charity, Creditor Christology, and the Economy of Salvation in Luke's Gospel*, WUNT 439 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017).

Deze liet al in de titel van zijn boek doorschemeren dat het niet zo eenduidig is als sommige auteurs en predikers het soms doen voorkomen. Jezus' zorg voor de armen hangt samen met een duidelijk advies aan de rijken: door de rijken uit te nodigen om hun tafels te delen met de armen, moedigt hij die rijken aan om zich aan te sluiten bij de regels van het koninkrijk van God. Zacheüs (Lucas 19,1-10) is hiervan het voornaamste voorbeeld, maar ook op andere plaatsen in Lucas' evangelie ziet men deze uitnodiging aan de rijken. Wanneer Jezus eet met een rijke Farizeeër, neemt hij een hongerige persoon (want waterzucht [honger-oedeem] was een van de gevolgen van te ondervoeding) aan tafel en vertelt vervolgens gelijkenissen die gaan over het uitnodigen van hen die het nodig hebben (voor het laatste zie Lucas 14,1-24, vooral 14,13, 21)¹⁶.

Unaniem laten de evangelisten zien dat Jezus niet alleen voor zichzelf moest zorgen, maar ook voor degenen die bij hem hoorden. Cornillon stelt dat het zeer waarschijnlijk was dat Jezus (als eigenaar of als huurder) een huis had in Kapernaüm¹⁷. Matteüs zegt immers dat Jezus in Kapernaüm ging wonen (Mat 4,13), en dat deze stad voortaan "zijn stad" is (Mt 9,1). Vervolgens noemt Matteüs vaak een huis, waar Jezus en zijn leerlingen bijeen zijn (Mt 9,10.28.32; 13,1.36; 17,24-27).

In Johannes 12,6 en 13,29 horen we dat Judas verantwoordelijk was voor de gemeenschappelijke schatkist. Dit wijst erop dat Jezus' gemeenschap op de een of andere manier over geld beschikte. Dat speelt ook bij het voeden van de menigte, met name in Marcus 6,37 (Lucas 9,13) en Johannes 6,5-7, waar de leerlingen of Jezus zelf vermelden dat ze brood konden kopen voor de menigte. Deze dialoog tussen Jezus en de apostelen, vaak genegeerd door de exegeten, moet serieuzer genomen worden. Het suggereert dat de leerlingen (als collectief?) geld hadden en dat ze daarmee voedsel voor een grote menigte konden betalen.

Terwijl eerdere geleerden sinds A. Deissmann vaak beweerden dat de eerste volgelingen van Jezus vooral afkomstig waren uit de armste lagen van de bevolking, toont Cornillon met een duidelijke systematische studie aan dat er ook rijke mensen onder hen waren en dat zij belangrijk waren voor het financiële welzijn van de eerste kerken¹⁸.

Overigens is daarbij de rol van rijke vrouwen heel belangrijk, want Lucas legt uit dat die Jezus hielpen met hun rijkdom, vooral met hun geld (Lucas 8,1-3). Cornillon wijst er ook op dat volgens Johannes (12,6; zie ook 13,29) Judas de gemeenschappelijke beurs beheerde en dat er enkele episodes zijn waarin de apostelen geld gebruiken (bijvoorbeeld Johannes 4,8, om eten te kopen).

Cornillon bespreekt ook de ooit beroemde, Lukaanse samenvattingen over de gemeenschap van goederen uit de Handelingen van de Apostelen (zie bij-

16 Zie hiervoor de bespreking van die passage en dan vooral mijn uitleg van de betekenis van die parabel mijn "Whom do you invite to the table?" (zie hierboven voetnoot 13).

17 *Tout en commun?* 100-122.

18 *Tout en commun?* 213-400.

voorbeeld 2,43-47). Hij betoogt dat het delen van goederen in Jeruzalem weliswaar een solide historische basis heeft, maar dat het niet nodig is om aan te nemen dat gemeenschappelijk bezit de enige manier was om met eigendom om te gaan in de vroegste gemeenschappen¹⁹. Cornillon laat zien hoe de strategie van het delen van goederen die onder de leerlingen ontstaat, het idee van privé-eigendom uitdaagt en wel zo dat mensen die het breed hadden in de confrontatie met armen wel zouden beginnen te delen. Volgens hem was het economische patroon van de vroege kerk daarmee een middenweg, een complexe derde optie ergens tussen gemeenschappelijk eigendom en privé-eigendom. In moderne termen: geen kapitalisme, geen communisme, maar een samen zoeken naar een eerlijke verdeling en het vermijden van honger. Deze uitdagende strategie had een behoorlijke impact gedurende de eerste twee eeuwen van het christendom, niet alleen gedurende enkele jaren in Jeruzalem.

In zijn boek over het vroege Christendom schetst Peter Lampe een aantal elementen van huiskerken in het oude Rome die min of meer de bovenstaande gegevens bevestigen²⁰. Hij begint met de stelling dat er in Paulus' brief aan de Romeinen nog geen sprake van is dat *ecclesia* verwijst naar een overstijgende gemeenschap maar dat er vooral sprake is van de *ecclesia* gebonden is aan een (familie) huis. Het artikel gaat vervolgens in op het ontstaan van *tituli* kerken. Lampe laat zien dat het woordje *titulus* zou verwijzen naar de naam van de gastheer en dat de oudste gemeenschappen in Rome dan ook de naam krijgen van die gastheer. *Titulus Sabinae* duidde dan de naam van de eigenares aan en dat had ook juridische connotaties wat betreft het eigendomsrecht. Het lijkt erop dat hier een voorbeeld uit de praktijk gegeven wordt van wat Cornillon ook beweert. De eigenaar van een wat groter huis stelt zijn bezit beschikbaar aan de samenkomsten van de volgelingen van Jezus.

Dat de eerste huiskerken oorspronkelijk privébezit waren wordt eeuwen later nog gevoeld, omdat dan de tot kerken omgevormde huizen nog steeds genoemd naar de oorspronkelijke eigenaar/eigenares (Bijv. *Titulus Pudentiana*, later *Santa Pudentiana*, omdat het gebruik ontstond kerken naar heiligen te noemen, oorspronkelijk ging de verwijzing naar *Pudentiana* om de eigenares!).

Conclusie

In nogal wat kerkelijk taalgebruik spreekt men, wanneer het gaat over de gemeenschap van leerlingen, van “geloofsgemeenschap”. Dat is het geval zowel in protestantse als in katholieke kringen. Soms denk ik dat het een manier van spreken is die meer ontleend is aan Luther dan aan Paulus of Jezus. Het is Luther die met zijn *sola fide*, alleen door het geloof, deze nadruk heeft gelegd, waarbij andere aspecten van

¹⁹ *Tout en commun?* 236-246.

²⁰ *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the First Two Centuries* (ed. Marshal D. Johnson; Transl: Michael Steinhauser Michigan: Fortress Press, 2003) vooral 359-367.

het volgen van Jezus wel eens minder te zien zijn. Alhoewel we lang niet alles weten van het fenomeen “Huiskerk” van de vroege kerk, kennen we een aantal elementen wel en die laten duidelijk zien dat het toen niet alleen ging om het samen delen van geloof, maar ook om het samen delen op verschillende terreinen. In ieder geval werd er echt samen gedeeld wat het eten betreft. De Handelingen van de Apostelen schetsen ook het beeld dat de rijken hun bezit deelden met armere leerlingen. Overigens werd er ook samen geleerd (zie bijvoorbeeld Hand 20,7-12, waar een jongeman tijdens Paulus’ lange “preek” in slaap valt en uit het raam valt), samen naar de schrift geluisterd (zie bijvoorbeeld Hand 13,15-41) en samen gezongen (Paulus en Silas zingen samen in Hand 16,25-26; zie ook 1 Kor 14,15) en met name die laatste activiteit is nog steeds een van de wervende krachten van kerkgemeenschappen. Overigens kan ook het samen leren de gemeenschap van Jezus’ leerlingen nu versterken. Mensen verlaten geregeld die kerken waar slecht gepreekt wordt. Overigens, waar goed gepreekt wordt, zie je dat mensen zich meer thuis voelen en dan ook blijven. Dat laatste gebeurt nog meer, wanneer die preken plaats vinden in een gemeenschap, die door de mensen ook als een echte gemeenschap wordt ervaren.

Onze beperkte kennis van de huiskerken in de vroege kerk kan ons helpen bij een kritisch bekijken van de kerkgemeenschappen van nu. De kernvraag die het oproept is: lukt het de volgelingen van Jezus om ook vandaag echte gemeenschappen te vormen, waar mensen delen: delen van hun goederen, maar zeker ook delen van hun andere rijkdommen, bijvoorbeeld in het kunnen luisteren naar elkaars verhalen en wat mij betreft ook het luisteren naar de verhalen van de Schrift:²¹ We mogen ons gezamenlijk afvragen wat er verloren is gegaan toen de eucharistie gescheiden werd van een echte maaltijd. Ik zag bij de Sjavoet bijeenkomst van de rabbijn hoe samen leren en samen eten gemeenschap stichtend kan zijn. Waar er mogelijkheden voor meer samen delen geschapen worden, is er een goede kans dat er ook weer wonderen zullen geschieden als eens tijdens de broodvermenigvuldigingen²².

Bart J. Koet (1955), emeritus-hoogleraar Nieuwe Testament en Vroegchristelijke letterkunde (Tilburg School of Catholic Theology), redactielid van *Communio*, diaken van het bisdom Haarlem-Amsterdam.

21 Een element wat ik hier niet verder kan uitwerken is dat in de vroege kerk ook ambt “gedeeld” was. De voorganger bij uitstek was de bisschop, maar die werd bijgestaan door allerlei andere functies die juist omdat ze de bisschop bijstonden ook vaak een wijding kregen. Isidorus van Sevilla (c. 560–636) stelt bijvoorbeeld de samenwerking van diaken en de voorganger als noodzakelijk voor (Is *sacerdos* hier nog steeds de verwijzing naar de bisschop of wordt hier ook al zoals later steeds meer gebruikelijk werd (ook) de *presbyter* bedoeld?) zie zijn *De ecclesiasticis officiis* 2.8.3–4 (C. M. Lawson, ed., Isidorus Hispalensis: *De ecclesiasticis officiis*. CCSL 113 [Turnhout: Brepols, 1989], 67–68).

22 Ik dank drs Marieke den Hartog (Antwerpen) voor een kritische lezing van dit artikel.